

Nye tall om ungdom

Ungdom og bruk av tobakk

Tormod Øia

Temaet for denne artikkelen er ungdoms bruk av tobakk – nærmere bestemt røyk og snus. Kort: Hvor mange ungdommer røyker og bruker snus, og i hvilken grad har det foregått endringer over tid? SIRUS (Statens institutt for rusmiddelforskning) har gjennom sine tobakksbrukundersøkelser funnet at andelen unge som røyker, er på vei ned (Lund og Lindbak 2004). Spørsmålet er om andre og mer omfattende datasett kan bekrefte dette.

Ungdommens tobakksvaner har en betydelig oppmerksomhet i media. Offentlige myndigheter har i en årrekke kjørt tunge og aggressive holdningskampanjer mot røyking. Mange av disse kampanjene har vært retta mot ungdom. I tillegg har kampen mot røyking vært ført spesielt gjennom to andre virkemidler. Generelt har prisene på tobakksvarer i Norge vært presset så høyt som det har vært politisk og praktisk mulig. Det norske prisnivået har i alle år ligget betydelig høyere sammenliknet med andre land. I de seinere åra har det i økende grad vært innført røykeforbud på offentlige steder. Har disse ulike virkemidlene reint faktisk ført til at færre ungdommer bruker tobakk i form av røyk eller snus?

Svaret på et slikt spørsmål er ikke opplagt. Sjøl om holdningskampanjene har blitt intensivert, blitt mer massive og langvarige, og fått en mer aggressiv form, er det generelle problemet med kampanjer at de ikke ser ut til å ha stor eller langvarig effekt (Helland og Øia 2000). Det gjelder enten målet er retta mot røyking, alkohol, narkotika, ungdomsvold eller mobbing. Årsakene til at virkningen uteblir, kan være flere. Ungdom vet at det er skadelig å røyke, drikke og ruse seg på narkotiske stoffer. Spesielt ungdom som befinner seg helt tidlig i tenårene, er sterke motstandere og til dels hatere både av tobakk, alkohol og i særskilt grad narkotika. Likevel endrer mange ungdommer atferd og holdning seinere i tenåra. Problemet er at disse fenomenene opptrer, introduseres og danner inngangsbilletter til sosiale

kontekster som i seg sjøl både er sterkt tillokkende og nødvendige i overgangen fra barndom til voksenalder.

Kampanjer er som regel retta mot beslutninger tatt av enkeltindivider. Dermed blir det lett oversett at bruk av tobakk og rusmidler oftast er kollektivt og spontant, og av natur et sosialt fenomen styrt av andre faktorer enn den rene rasjonelle tenking. Generelt har denne type kampanjer i media vansker med å endre holdninger. I beste fall bidrar de til å forsterke eksisterende holdninger. Som regel er det de gruppene som trenger holdningsendringer minst, som kjenner kampanjen og dens budskap best (Baklien 1993).

Datagrunnlag

Datagrunnlaget er den store Ung i Norge-undersøkelsen 2002. For å få fram endring i omfang av røyking skal Ung i Norge 2002 sammenliknes med Ung i Norge 1992. De to undersøkelsene er begge basert på et stort representativt utvalg på om lag 12 000.

Svarprosenten både i 1992-undersøkelsen og undersøkelsen i 2002 var høy. I 1992 var den på hele 97 prosent, mens undersøkelsen i 2002 hadde en svarprosent på 92. Undersøkelsene blei gjennomført i klasseromssituasjonen. På hver skole ble det utnevnt en kontaktperson, som i regelen var en av lærerne. Elevene fikk utdelt spørreskjema i klasserommet og satt og fylte ut i to påfølgende klasses timer. Svarene ble så putt i en konvolutt og forseglet av elevene. Begge undersøkelsene dekker de tre siste åra i grunnskolen og de tre åra på videregående. Omregnet til alder gir dette et spenn fra 13 til 18 år. I tillegg har begge utvalga med et mindre utvalg 19-åringar. I 1992 undersøkelsen var det 569 19-åringar og i 2002 469. For de andre alderskategoriene er det mellom 1500 og 2000 respondenter i hver aldersgruppe. 19-åringene er derfor av flere grunner ikke like representativt for sin aldersgruppe som resten.

Andel røykere

I spørreskjemaet er det et enkelt spørsmål for å kartlegge omfanget av røyking: Røyker du? Her er sammenliknet røykevaner i 1992 og 2002.

Tabell 1 viser at i aldersgruppa 13 til 19 år er det i 2002 noen flere jenter enn gutter som røyker. Forskjellene er imidlertid ikke store. 16 prosent av guttene mot 19 prosent av jentene oppgir at de røyker daglig. I tillegg oppgir 13 prosent av jentene mot 10 prosent av guttene at de røyker, men ikke fast.

Tabell 1. Røykeatferd blant gutter og jenter i 1992 og 2002.

	Gutter 1992	Jenter 1992	Snitt 1992	Gutter 2002	Jenter 2002	Snitt 2002
Har aldri røykt	49	46	47	48	44	46
Har aldri røykt fast og røyker ikke nå	20	17	19	20	19	20
Har røykt fast, men har slutta nå	5	4	6	6	5	5
Røyker, men ikke daglig	10	14	12	10	13	11
Røyker daglig	17	19	18	16	19	17

48 prosent av guttene og 44 prosent av jentene oppgir at de aldri har røykt. Sammenliknes tallene fra 2002 med 1992, er det stor grad av stabilitet. Noen flere i 1992 oppgir at de aldri har røykt (47 prosent mot 46 prosent). Samtidig er det litt flere i 1992 som oppgir at de røyker daglig (18 prosent mot 17 prosent). Også i 1992 var det flere jenter som røykte.

Den følgende tabellen viser andelen som røyker fast, og andelen som «røyker, men ikke daglig», ut fra alder.

Tabell 2. Andelen i 2002 som «røyker daglig» eller «røyker, men ikke daglig» mot alder.

	13 år	14 år	15 år	16 år	17 år	18 år	19 år
Røyker, men ikke daglig	6	10	12	12	13	15	12
Røyker daglig	4	9	14	20	26	26	33

Generelt stiger både andelen som røyker fast, og andelen som «røyker, men ikke daglig», med økende alder. Av 13-åringene er det 4 prosent som oppgir at de røyker daglig. Andelen dagligrøykere stiger til 26 prosent blant 18-åringene og 33 prosent blant 19-åringene. Blant de yngste er andelen som røyker daglig, mindre enn andelen som «røyker, men ikke daglig».

I den følgende tabellen er andel som svarer at de røyker daglig og andel som svarer at de røyker, men ikke daglig, slått sammen til en kategori. Denne kategorien kalles røykere.

I 1992 var det 30 prosent som oppga at de var røykere, mot 29 prosent i 2002. Samlet er forskjellene mellom 1992 og 2002 så små at vi ikke med sik-

kerhet kan slutte at andelen røykere har endra seg. En grunn er at frafallet var større i 2002. Vi må regne med at de som ikke svarer på et slikt spørreskjema, ikke er et tilfeldig gjennomsnitt av ungdommen, og at de kanskje røyker mer.

Tabell 3. Alder mot andel røykere 1992 og 2002.

	13 år	14 år	15 år	16 år	17 år	18 år	19 år	Snitt
2002	9	19	26	32	39	42	45	29
1992	10	19	31	36	35	41	48	30

Bruk av snus

Tilsvarende er det et enkelt spørsmål i spørreskjemaet fra 2002 om den enkelte bruker snus. Her mangler sammenliknbare tall fra 1992.

Tabell 4. Om den enkelte bruker snus mot kjønn.

	Gutter	Jenter	Snitt
Har aldri brukt snus	54	85	70
Har prøvd snus, men bruker det ikke nå	27	14	20
Har brukt snus daglig, men har slutta nå	3	0,2	2
Bruker snus, men ikke daglig	9	1,1	5
Snuser daglig	7	0,4	4

Snus er i stor utstrekning en guttegreie. Av guttene er det 16 prosent som snuser enten daglig eller av og til, mot 1,5 prosent av jentene. 54 prosent av guttene, mot 85 prosent av jentene, har aldri brukt snus. I den følgende tabellen er andel som svarer at de snuser daglig og andel som svarer at de snuser, men ikke daglig, slått sammen til en kategori. Denne kategorien kalles snusere.

Tabell 5. Alder mot andel snusere 2002.

	13 år	14 år	15 år	16 år	17 år	18 år	19 år	Snitt
Gutter	5	13	17	18	20	19	21	16
Alle	3	6	9	10	11	10	10	8

Blant 13-åringene er det 5 prosent av guttene som snuser. Andelen som snuser, øker fram til 16-årsalder. Derifra holder andelen seg konstant rundt 20 prosent for guttene.

I hvilken grad er det samvariasjon mellom å røyke og å snuse?

Tabell 6. Samvariasjon mellom røyking og snusing.

	Røyker ikke	Røyker
Snuser ikke	68	24
Snuser	3	5

5 prosent av hele utvalget både røyker og snuser. 24 prosent røyker, men snuser ikke, mens 3 prosent bare snuser. 68 prosent verken røyker eller snuser. Det innebærer at blant snuserne er det 60 prosent som også røyker. Tilsvarende er det blant røykerne 17 prosent som også snuser. Med andre ord er det slik at sjansen for å snuse dobles hos dem som røyker.

Tabell 7. Andel som enten røyker, snuser eller gjør begge deler mot alder.

	13 år	14 år	15 år	16 år	17 år	18 år	19 år	Snitt
2002	10	21	30	37	43	46	50	33

Andelen som bruker tobakk, enten i form av røyk eller snus, øker fra 10 prosent blant 13-åringene til 50 prosent blant 19-åringene. I snitt er det 33 prosent som enten snuser eller røyker.

I hvor stor grad er bruk av tobakk knytta til ulike sosiale lag og miljøer. Temaet skal kort belyses ved å se på studieretning på videregående og sjansene for at den enkelte røyker eller snuser.

Både andelen som røyker og andelen som snuser, varierer sterkt med studieretning. Flest røykere er det på formgivingsfag (58 prosent), fulgt av kjemi og prosessfag, mekaniske fag og byggfag. På alle disse studieretningene er det over 50 prosent som røyker. Blant elevene på henholdsvis helse- og sosial og på hotell- og næringsmiddelfag er det 49 prosent som røyker. Minst røykes det på allmennfag (31 prosent) og idrettsfag (27 prosent). Snus er klart mest utbredt på byggfag (33 prosent) fulgt av idrettsfag (21 prosent). Det er derfor grunn til å mene at idrettsungdommen i noen grad bytter ut røyking til fordel for snus. Minst snuses det på formgivingsfag (4 prosent), helse- og sosialfag (4 prosent), musikk, dans og drama (4 prosent) og

media og kommunikasjon (5 prosent). Det snuses lite i faga der jentene er i flertall blant elevene. På formgivingsfag er 80 prosent av elevene jenter og på helse og sosial hele 93 prosent.

Tabell 8. Studieretning mot andel som røyker og andel som snuser. Skilt mellom de som både røyker og snuser daglig og av og til, og de som røyker og snuser daglig.

	Andel som røyker	Andel som røyker daglig	Andel som snuser	Andel som snuser daglig
Allmenne økonomiske administrative fag	31	16	8	4
Byggfag	52	36	33	17
Elektrofag	33	24	16	7
Formgivingsfag	58	45	4	1
Hotell- og næringsmiddelfag	49	41	10	1
Helse- og sosialfag	49	41	4	1
Idrettsfag	27	8	21	14
Kjemi- og prosessfag	57	33	15	10
Musikk, dans og drama	42	30	4	3
Mekaniske fag	55	48	18	7
Salg og service	39	26	12	4
Media og kommunikasjon	40	28	5	5
Annen studieretning	47	39	12	7
Snitt	38	25	10	5

Hva så?

Hovedkonklusjonen går i retning av at samla bruk av tobakksvarer ser ut til å ha økt blant ungdom. Omfanget av røyking har holdt seg stabilt, mens bruk av snus med all sannsynlighet i økende grad er på veg inn i ungdomsmiljøene. Endringsdata for bruk av snus mangler i de to undersøkelsene som her er lagt til grunn – Ung i Norge 1992 og Ung i Norge 2002. Imidlertid mener også SIRUS at det har vært en økning av snusbruk spesielt blant unge

menn (Lund og Lindbak 2004). Det kan innvendes at de tallene som her er presentert, ikke dekker åra fra 2003 til 2005, og at kampanjen mot røyking har vært ført særskilt aggressivt i disse tre siste åra. En eventuell endring fanges derfor ikke opp av tidsintervallet fra 1992 til 2002.

Når det gjelder bruk av tobakk, er det en tydelig forskjell mellom konklusjonene som trekkes i denne artikkelen, sammenliknet med resultatene til SIRUS basert på tobakkbruksundersøkelsene. SIRUS finner i perioden 1973 til 2003 en reduksjon av røykevaner både i befolkningen som helhet, og blant ungdom. Også i perioden fra 1993 til 2003 finner SIRUS en reduksjon i andelen unge som røyker.

Det er imidlertid store problemer forbundet med en direkte sammenlikning av resultatene i de ulike undersøkelsene. Rapporten til SIRUS dekker aldersgruppa 16 til 24 år, mens Ung i Norge-undersøkelsene har et aldersspenn fra 13 til 18 år. I rapporten «tall om tobakk» slår Lund og Lindbak sjøl fast at: «På grunn av lav utvalgsstørrelse (antall spurte) i denne aldersgruppen, må en forvente store feilmarginer.» (Lund og Lindbak 2004:7). Videre kommer at utvalgsprosedyrer og frafall er forskjellig. En konsekvens av at røyking i stigende grad stigmatiseres i vårt samfunn, kan være at røykere i økende grad misliker å besvare spørreskjemaer som omhandler røykevaner.

Samla er det størst grunn til å ha tillit til resultatene basert på Ung i Norge-undersøkelsene. Hvorfor er det så vanskelig å endre røykevaner blant ungdom? Å være ung handler om å teste, utprøve og bryte grenser. På denne måten lærer de unge noe om seg sjøl og om samfunnets reaksjoner. Grenseutprøvende atferd inngår i en normalitetsutvikling. Å starte å drikke, å ta sin første røyk eller naske i en butikk kan gjerne betegnes som deler av et innvielsesritual. Røyken eller pilsflaska symboliserer et steg over grensen fra barndom til å føle seg som ungdom. Grenser brytes også på den måten at de unge vanligvis gjør noe som de ikke får lov til av foreldrene. Ofte drikkes de første flasker pils og tennes den første sigarett i hemmelighet, uten innsyn fra voksne. Foreldrene må lukte seg fram til hva som har skjedd. Også det store abstrakte samfunnet reagerer med negative sanksjoner. På skolen risikerer de yngste som blir tatt i å røyke, reprimande. Det er forbudt for denne aldersgruppen å kjøpe både vin og brennevin på polet og tobakk og øl i dagligvarebutikkene. Det forbudte er i seg sjøl forlokkende.

Litteratur

- Helland, H. og T. Øia. (2000). *Forebyggende ungdomsarbeid*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Baklien, B. (1993). Evalueringsforskning i Norge. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 34, 261–374.
- Lund, M. og R. Lindbak (2004). *Tall om tobakk 1973–2003*. SIRUS-skrift 2/2004. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.